

Agnieszka Dudek-Szumigaj

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie
agnieszka.dudek-szumigaj@poczta.umcs.lublin.pl
ORCID: 0000-0003-3011-2284

WIZERUNEK KOBIETY W INSKRYPCJACH NAGROBNYCH POGRANICZA POLSKO-UKRAIŃSKIEGO

The Image of the Woman in Tombstone Inscriptions of the Polish-Ukrainian Borderland

Abstract

On the basis of tombstone inscriptions in the cemeteries of the Lublin region and in the neighbouring Volhynia, the author tries to reconstruct the image of the woman, as it is reflected in the inscriptions. The analysis of positively valued aspects of women's lives – to whom the inscriptions are devoted – was conducted (e.g., roles related to family axiology, occupation, education). It was found that the tombstone inscriptions reflect the traditional image of the woman, who is primarily a wife and mother. The tombstone inscriptions devoted to the memory of women, as well as the inscriptions in which women speak as senders, are strongly emotionally charged. Few examples of inscriptions (mainly from urban necropolises) refer to spheres outside of family life (e.g., work and education).

Keywords: tombstone inscription, necropolis, Polish-Ukrainian borderland, image of the woman

Podstawę materiałową artykułu stanowią inskrypcje nagrobne pochodzące z nekropolii prawosławnych (w części historycznie greckokatolickich) i mieszanych (prawosławno-rzymskokatolickich) na terenie Prawosławnej Diecezji Lubelsko-Chełmskiej oraz wybranych nekropolii prawosławnych graniczącego z województwem lubelskim Wołynia¹. Większość analizowanych napisów utrwalona jest łacinką w języku polskim² (72,6%). Inskrypcje wykonane cyrylicą³ obejmują napisy w języku ukraińskim (10,6%) i rosyjskim (16,5%); część napisów cyrylickich stanowią inskrypcje z elementami języka cerkiewnosłowiańskiego⁴.

Celem artykułu jest rekonstrukcja wizerunku kobiety w inskrypcjach poprzez analizę zawartej w napisach nagrobnych nacechowanej aksjologicznie charakterystyki, nakreślonej przez nadawców i odzwierciedlającej postrzeganie kobiety poprzez te role rodzinne, społeczne, zawodowe itd., które fundatorzy uważali za szczególnie ważne, pozytywnie wartościujące, a więc zasługujące na wskazanie w tekście upamiętniającym zmarłego.

Inskrypcja definiowana jest jako krótki napis nagrobkowy, najczęściej wierszowany, a także utwór poetycki sławiący zmarłego utrzymany w stylu takiego napisu, o kanonicznym szablonie, który zawiera elementy stałe (imię i nazwisko, data urodzenia i śmierci) i fakultatywne (zawód, miejsce urodzenia, posłanie, cytaty z Biblii, modlitwy, dodatkowe informacje o zmarłym itp.), będący komunikatem językowym⁵. Poszczególne elementy w strukturze inskrypcji, mające określoną formę oraz funkcje kompozycyjne i semantyczno-pragmatyczne, określa się jako segmenty, wyodrębniając: 1) segment inicjalny, rozpoczynający tekst inskrypcji;

---

¹ Materiał terenowy zebrano w ramach grantu własnego pt. *Strukturalno-semantyczny opis nekropolii prawosławnych Lubelszczyzny*, realizowanego w latach 2005–2008 pod kierownictwem prof. dr. hab. F. Czyżewskiego, podczas studenckiego obozu naukowego zorganizowanego w ramach projektu *Cmentarze po obu stronach Bugu* (czerwiec–lipiec 2013 roku), stanowiącej jedną z inicjatyw Sieci Współpracy Organizacji Pozarządowych Pogranicza.

² Nieliczne napisy polskojęzyczne zawierają także fragmenty w języku łacińskim.

³ Ponad 5% inskrypcji cyrylickich zawiera grafemy sprzed reformy pisma rosyjskiego z 1917 roku (Ђ, ѐ, І, А, Ҁ, Ъ na końcu wyrazu).

⁴ Wszystkie przykłady pochodzą z monografii A. Dudek-Szumigaj pt. *Inskrypcje nagrobne pogranicza polsko-ukraińskiego. Studium genologiczne* (Lublin 2018); tamże szerzej na temat języka napisów.

⁵ K. Długosz, *Inskrypcje nagrobne w ujęciu językoznawczym*, Gorzów Wielkopolski 2010, s. 15.

2) segment podstawowy, tj. korpus napisu, który tworzą dane onomastyczne i inne informacje faktograficzne o zmarłym; 3) segment finalny, zamykający napis nagrobny⁶. Inskrypcja nagrobna stanowi nie tylko informację wskazującą miejsce pochówku konkretnej osoby. Zawiera też ważne z punktu widzenia nadawcy informacje o zmarłym, a także jest przestrzenią, na której ów nadawca – rzeczywisty lub symboliczny – wyraża swoją postawę życiową, przekonania i uczucia.

Inskrypcje nagrobne odzwierciedlają postrzeganie kobiety w perspektywie pełnionych ról społecznych, m.in. związanych z małżeństwem. Fakt, iż zmarła była za życia małżonką, znajduje wielorakie sposoby wyrazu. Określenie „żona” pojawia się jako fakultatywna charakterystyka zmarłej w korpusie inskrypcji; rzeczownik określający małżonkę ma postać mianownika lub narzędnika („z żoną”):

BPA-9364
 Ś. P.
 ONÓFRY⁷
 KUSZNERUK
 ŻYŁ L. 50 ZM. 20 II
 1921 R
ŻONA⁸
 CHELENA⁹
 ŻYŁA L. 68 ZM. 10 X
 1939 R.
 RODZICOM DZIECI

K-2097
 Ś. P.
 JAKUB
 MIELESZCZUK
 ŻYŁ LAT 62
 ZM. 2-II-1929 R.
Z ŻONĄ MAGDALENĄ
 Z DOMU KORNIŁOWICZÓW
 ŻYŁA LAT 82
 ZM. 9-I-1948 R.
 POKÓJ ICH DUSZOM

Wskazanie na rolę żony zostało kilkakrotnie potwierdzone w najstarszych zachowanych inskrypcjach rosyjskojęzycznych poświęconych małżonkom duchownych prawosławnych. Ma to swe odzwierciedlenie w użyciu leksemów „супруга” (małżonka), „жена” (żona), a także „вдова” (wdowa):

⁶ A. Dudek-Szumigaj, op. cit., s. 57.

⁷ Taki jest oryginalny zapis.

⁸ Wszystkie podkreślenia tu i w następujących cytatach – A. D.-S.

⁹ Taki jest oryginalny zapis.

HA-078

СУПРУГА СВЯЩЕННИКА
ЮЛЯНИА АНДРЕЕВНА
ГВОЗДОВИЧЪ
УПОКОИЛАСЬ 9 НОЯБРЯ
1886 ГОДА
НА 56 ГОДУ ЖИЗНИ
ВЪЧНАЯ ЕЙ ПАМЯТЬ

K-2123

ЗДѢСЬ ПОКОИТСЯ ПРАХ
ЖЕНЫ СВЯЩЕННИКА
ЮСИФЫ
ШИМАНСКОЙ
УМ. 1 МАЯ 1897 Г
81 ГОДЪ ОТЪ РОДА
ВЪЧНАЯ ПАМЯТЬ

BP-II-3030

В. П.
ВДОВА СВЯЩЕН.
НАДЕЖДА ПАВЛОВНА
ШАРАВСКАЯ
СКОН. 13 ОКТЯБРЯ 1905 Г.
НА 65 ГОДУ ЖИЗНИ

Postrzeżenie kobiety przez pryzmat roli zawodowej pełnionej przez jej małżonka – fundatora nagrobka – zostało utrwalone w rosyjskojęzycznej inskrypcji z początku XX wieku poświęconej żonie burmistrza miasta Terespoła; taka informacja została zawarta w korpusie inskrypcji tuż po danych onomastycznych zmarłej (ros. „жена бургомистра гор. Тересполь”):

TOL-8137

ЕЛЕНА ИВАНОВНА
ВОРОБЕЦЪ
ЖЕНА БУРГОМИСТРА
ГОР. ТЕРЕСПОЛЯ
СК. 29 ОКТЯБРЯ 1912 Г.
НА 43 ГОДУ ЖИЗНИ
МИРЪ ПРАХУ ТВОЕМУ
НЕЗАБВЕННАЯ СУПРУГА – ДРУГЪ
УПОКОЙ ГОСПОДИ ДУШУ ЕЯ

Na rodzaj zależności rodzinnej determinowanej rolą żony wskazują nieliczne w analizowanym materiale nazwiska żeńskie tworzone od nazwiska męża przy pomocy marytonimicznego formantu „-owa”:

BP-I-2918
 Ś. P.
 EWDOKIJA
KRUKOWA
 UR. 20 III 1893 R.
 ZM. 19 II 1980 R.
 PROSI O MODLITWE
 DO BOGA

BP-II-3073
 DR MARIA
PIECHOWA
 ŻYŁA LAT 60
 ZM DNIA 4-III-1956 R
 POKÓJ JEJ DUSZY

CH-4807
 „ROZRADOWAŁ SIĘ DUCH MÓJ
 W BOGU ZBAWICIELU MOIM”
 Ś. P.
 MARIA
ZNOJOWA
 UR. 4. V. 1981 R. † 15. VII. 1963 R.
 POKÓJ JEJ DUSZY

Więcej poświadczeń mają napisy, w których niesymetryczność relacji w układzie kobieta–mężczyzna w zakresie *nomen appellativum*¹⁰ jest nieco złagodzona: pochowana kobieta jest identyfikowana nie przy pomocy leksemu „żona”, wskazującego na podrzędność relacji w stosunku do męża, ale oboje zmarli określane są jako „małżonkowie”, nazwiska zaś mogą przyjmować albo postać liczby pojedynczej (Gryczko), albo mnogiej (Wasilewscy). W napisach cyrylickich poświęconych małżeństwom przed nazwiskiem występuje słowo „супруги” (małżonkowie)¹¹:

K-2067
 Ś. P.
MAŁŻONKOWIE
 GRYCZKO
 JAN
 ŻYŁ LAT 75
 ZM. 25-III-1954

MARIA
 Z D. OSTAPOWICZ
 ŻYŁA LAT 73
 ZM. 1-VI-1952

¹⁰ Por. I. Steczko, *Językowy obraz kobiety w świetle XIX-wiecznych inskrypcji nagrobnych*, [w:] *Nasz język w przeszłości – nasza przeszłość w języku*, red. I. Kępka, L. Warda-Radys, Gdańsk 2011, s. 460.

¹¹ A. Dudek-Szumigaj, op. cit., s. 87.

K-2101Ś. P. **MAŁŻONKOWIE**

ANTONI I MARCELA

Z PIETRUSIUKÓW

WASILEWSCY

ŻYŁA LAT 84 ZM. 27-I-1945

ŻYŁ LAT 84 ZM. 9-III-1931

POKOJ ICH DUSZOM

HA-098

НЕЗАБУТНІМ РОДИЧАМ

ОНИСИЮ И ПАРАСКЕВИ

СЕЛО ГОЛЯ

ТУТ СПОЧИВАЮТЬ

СУПРУГИ

СКРИНЬСКИ

1936

HA-208

Б. П.

СУПРУГИ

АНИСИЯ – И

ВАРФОЛОМЕЙ

САХАРЧУКИ

А. ПРОЖ. 52 Г.

УМ. 28 / VI 1938 Г.

В. ПРОЖ. 53 Г.

УМ. 26 / II 1940

ВЕЧНАЯ ИМ

ПАМЯТЬ

СООРУЖИЛ

ВАСИЛИЙ ГЕПСКИЙ

З КРОПЫВОК

1940

W sposób najbardziej wyrazisty społeczna rola żony znajduje werbalizację w segmencie finalnym inskrypcji poświęconych mężczyznom-mężom. W tego typu napisach żona zaznacza swą obecność poprzez różnego rodzaju formuły, najczęściej przybierające postać dedykacji dla zmarłego, niekiedy w formie wierszowanej. Wizerunek kobiety jako kochającej żony wyraża zastosowanie leksemów służących amplifikacji zmarłego męża, określanego jako „kochany”, „ukochany” lub „najdroższy”. Owdowiałe kobiety wyrażają również swoje uczucia po śmierci męża przy pomocy takich nacechowanych emocjonalnie leksemów jak boleść, tęsknota, smutek, żal, głęboka żaloba:

ZAB-6463

TU SPOCZYWA W BOGU
MÓJ UKOCHANY MAŻ I TATUSI

Ś. P.

IGNACY JUSZCZUK

ŻYŁ LAT 73 ZM. 20-XII-1975 R.

POKÓJ JEGO DUSZY

W GŁĘBOKIEJ ŻAŁOBIE,

TĘSKNOCIE I

SMUTKU POZOSTAJĄ – ŻONA

I DZIECI

ZNIKŁEŚ NAM DROGI TATUSIU

Z OCZU

LECZ NIGDY Z SERCA

ZAB-6971

Ś.P.

ZENON

SEMIENIUK

ŻYŁ 28 LAT

ZM.ŚM.TRAG.DN.20-XII-1978 R.

POKÓJ JEGO DUSZY

CO BYŁO NAJDROŻSZE

W TYM GROBIE SIĘ MIEŚCI

ŚMIERĆ WSZYSTKO ZABRAŁA

NIE WZIĘŁA **BOLEŚCI**

ŻONA Z SYNEM I RODZICE

ZAB-6764

Ś.P.

FILIP

ŁUCIUK

UR.19.XII.1948 R.

ZM.ŚM.TRAG.23.VIII.1971

POKÓJ JEGO DUSZY

CO NAJDROŻSZEGO MIAŁAM

ZŁOŻYŁAM W TYM GROBIE

TYLKO ŻAL I SMUTEK

ZOSTAŁ MI PO TOBIE

ŻONA

CH-4273

Ś. P.

JAN

TOMASZCZUK

ŻYŁ LAT 48

ZM. DN. 27. V. 1939 R.

POKÓJ JEGO DUSZY

KOCHANEMU MĘŻOWI

ŻONA I DZIECI

Duży ładunek emocjonalny zawiera inskrypcja nagrobna w języku ukraińskim. Wdowa zwraca się w niej do zmarłego męża, opisując swój smutek („тяжко [...] сумно жити” / „ciężko [...] smutno żyć”); życzeniem kobiety jest spocząć obok męża („з великим бажанням чекаю спільно спочити с¹² Тобою” / „z wielkim pragnieniem czekam, by wspólnie z Tobą spocząć”):

¹² Zapis przyimka oryginalny; poprawnie: „з Тобою”.

КН-5995
Б. П.
МАТВІЙ
ДОЛІНСЬКИЙ
ПРОЖ 73 ЛІТ
ВМЕР 3 го МАРЦЯ
СЛУЖИВ ВІРОЮ І ПРАВДОЮ 50 ЛІТ
СОБІБОРСЬКОМУ НАДЛІСНИЦТВУ
ЩО ЗВЕЛО ЙОГО ДО МОГИЛИ
**ТЯЖКО І СУМНО МЕНІ І ДОНЬЦІ
ТВОІ БЕЗ ТЕБЕ ЖИТИ
З ВЕЛИКИМ БАЖАННЯМ ЧЕКАЮ
СПІЛЬНО СПОЧИТИ С ТОБОЮ.**
ЛЮБЯША ТЕБЕ ЖИНКА
КАТЕРИНА
Б. П.
КАТЕРИНА
ДОЛІНСЬКА
ПРОЖИЛА ЛІТ
ВМЕРЛА 19 Р.
ГОСПОДИ ДА БУДЕТ ВОЛЯ ТВОЯ

Kolejną rolą społeczną, której pozytywne nacechowanie aksjologiczne znajduje liczną egzemplifikację w analizowanym materiale, jest rola matki. W strukturze napisu nagrobnego informacja o tym, że zmarła była matką, zwykle wyrażona jest w segmencie finalnym i przyjmuje formę dedykacji dla nieżyjącej matki. Leksem odnoszący się do zmarłej często występuje w postaci hipokorystycznej („mamie”/„mamusi”); leksemy o takim zabarwieniu emocjonalnym wyrażają pieśczośliwy stosunek do obiektu nazywanego¹³. Emocjonalny stosunek do zmarłej matki wyrażają również określenia wartościujące („ukochanej”); często są to epitety superlatywne z przedrostkiem „naj” („najlepszej”/„najmilszej”/„najdroższej”/„najukochańszej”). W inskrypcji z Chełma matka nazywana jest „wiernym przyjacielem”:

¹³ *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*, red. K. Polański, Wrocław 2003, s. 241.

CH-4931

Ś. P.

LUCJAN BARTOSIAK
 ŻYŁ LAT 62 ZM. 4 I 1977
 UKOCHANEMU OJCU I MĘŻOWI
 ŻONA I DZIECI

STANISŁAWA BARTOSIAK
 ŻYŁA LAT 67 ZM. 26 XII 1984
**NAJLEPSZEJ MATCE WIERNEMU
 PRZYJACIELOWI
 DZIECI**

KC-I-0221

Ś. P. Ś. P.

NADZIEJA JAN
 RYBCZYŃSKA RYBCZYŃSKI
 ŻYŁA LAT 61 ŻYŁ LAT 60
 ZM. DN. 5-VI-1980 R ZM. DN.
 14-III-1970 R.
 POKÓJ JEJ DUSZY POKÓJ JEGO
 DUSZY

**NAJDROŻSZEJ MAMIE
 DZIECI**

BÓL NASZ JEST BEZMIERNY
 CICHA ŁZA SĄCZY
 WTEDY SIĘ UKOI
 GDY NAS BÓG POŁĄCZY
 NAJDROŻSZEMU MĘŻOWI
 ŻONA, DZIECI I SIOSTRA

KC-II-0581

Ś. P.

JULIANNA
 ILCZYNA
 TROCIUKÓW
 ŻYŁA LAT 63
 9 XII 1965 R
 POKUJ JEJ DUSZY
**NAJMILSZEJ MAMUSI
 W GŁĘBOKIM ŻALU
 CÓRKA**

HOW-II-0306

Ś. P.

ANASTAZJA ŁOBACZ
 PRZEŻYŁA LAT 65
 ZMARŁA DNIA 8-V-1958 r.
 WIECZNY ODPOCZYNEK
 RACZ JEJ DAĆ PANIE
**NAJUKOCHAŃSZEJ
 MATCE – MĄŻ I SYN**

Ekspozowanie roli matki odbywa się także poprzez apostrofy kierowane do zmarłej, zawierające pozytywnie wartościujące epitety („kochana mammo”, „mamo droga”). Zawierają one m.in. metaforykę życia wiecznego („spoczywaj w pokoju”) czy wyrażoną *explicite* prośbę o modlitwę orędowniczą za żyjących¹⁴:

¹⁴ A. Dudek-Szumigaj, op. cit., s. 242.

M-I-012

Ś. P.

PAULINA

SAMOSZUK

ŻYŁA LAT 74 ZM. DN. [?] 1995 r.

KOCHANA MAMO I BABCIU**SPOCZYWAJ W POKOJU****KEC-3319**

Ś. P.

DIMITRUK ANAZTAZJA¹⁵

ŻYŁA LAT 71 ZM. DN. 1. VII.

1949 r.

MAMO-DROGA

UPROŚ U BOGA

ABYŚMY W NIEBIE

UJŻELI¹⁶ SIEBIE

Przytoczona poniżej inskrypcja przedstawia zarówno przymioty charakteru zmarłej („człowiek wielkiego serca i skromności”, „wzór hartu ducha, niezłomności i wiary”), jak i jej relacje rodzinne („najlepsza matka”), ale na pierwszym miejscu wśród informacji fakultatywnych jest określenie „Sybiraczka”, mówiące o losach zmarłej po – prawdopodobnie – wywózce na Syberię¹⁷:

ZAB-6966

Ś.P.

MARIA

IWANIUK

ZM.2.XI.1996 R. W WIEKU 86 LAT

SYBIRACZKA**CZŁOWIEK WIELKEGO SERCA I SKROMNOŚCI****NAJLEPSZA MATKA.****POZOSTANIE W NASZEJ PAMIĘCI JAKO WZÓR****HARTU DUCHA, NIEZŁOMNOŚCI I WIARY.****BOŻE MIEJ JĄ W OPIECE**

Podobną formę ma eksponowanie roli matki w inskrypcjach cyrylickich. W napisach rosyjskojęzycznych występujący w dedykacjach lub apostrofach leksem odnoszący się do zmarłej („мамочка”/„маме”/„матери”) poprzedzony jest epitetem wartościującym („дорогая”/„дорогой”).

¹⁵ Taki jest oryginalny zapis.

¹⁶ Taki jest oryginalny zapis.

¹⁷ A. Dudek-Szumigaj, op. cit., s. 139.

Przykładem szczególnej amplifikacji zmarłej kobiety jest posłanie w rosyjskojęzycznej inskrypcji z końca XIX wieku, w której podkreśla się rolę społeczną żony i matki poprzez dedykację „несравненной женѣ и примѣрной матери” („niezrównanej żonie i wzorowej matce”):

KM-1498

ЗДЕСЬ ПОКОИТСЯ
Р. Б.
МАРИЯ АНДРЕЕВНА
ДМИТРИУК
Р. 25-III-1883 Г.
У. 29-V-1929 Г.
УПОКОЙ ГОСПОДИ ДУШУ
УСОПШИЯ РАБА ТВОЕЯ
СПИ ДОРОГАЯ МАМОЧКА

Н-162

Б.П.
МАРИЯ
ДЕЙНЕК
ПРОЖ. 78 ЛЕТ
ПОМ. 25-IX-1958 Р.
ВЕЧНАЯ ЕЙ ПАМЯТЬ
ОСТАТНИЙ ДАР **ДОРОГОЙ**
МАМЕ ОТ СИНА И ВНУКОВ

J2-439

В. П.
НАТАЛИЯ
ГАСЮК
ЖИЛА ЛЕТ 74
ПОМ. 11-IX-1976 Г
ДОРОГОЙ ЖЕНЕ И МАТЕРИ

ВР-II-3223

НАТАЛІЯ АЛЕКСАНДРОВНА
ВЫТЧИКОВА
СКОНЧАЛАСЬ НА 36 ГОДУ
ЖИЗНИ
10 МАЯ 1882 ГОДА
УПОКОЙ ГОСПОДИ ДУШУ ЕЯ
НЕСРАВНЕННОЙ ЖЕНѢ
И ПРИМѢРНОЙ МАТЕРИ.

W inskrypcjach ukraińskojęzycznych apostrofy do zmarłej matki skonstruowane są w oparciu o rzeczowniki w wołaczu („мамо”/„магусю”/„мамусю”) wraz z epitetami nacechowanymi emocjonalnie („дорога”/„люба”). W nielicznych inskrypcjach (Ł-64, PR-16) poza środkami leksykalno-frazeologicznymi wyznacznikami ekspresji są elementy struktury graficznej tekstu: wykrzyknik i wielokropek. Te graficzne operatory emocji wskazują na dialog¹⁸ z symbolicznym odbiorcą – nieżyjącą matką:

¹⁸ I. Steczko, *Языkowe środki экспресии в давных инскрипциях надгробных посвящённых детям*, „Prace Komisji Językoznawczej Bydgoskiego Towarzystwa Naukowego” 2010, nr 20, s. 231.

Ћ-48

ТУТ СПОЧИВАЄ
ЛУКАЩУК К. М.
1875–1965

ОСТАННІЙ ДАР
ДОРОГІЙ МАМІ І БАБУСІ
ВІД РІДНИХ

Ћ-24

ФЕОДОСІЯ
КРАМАРЕНКО
ВМ. 29/ІІІ 1907 Р.
НА 35 Р. ЖИТТЯ
СПОКІЙ ДУШІ ТВОЇЙ
ЛЮБА ДРУЖИНО І МАМО

Ћ-65

Іваньоха
Віра
Антонівна
1890–1956

Ти завжди
з нами **дорога**
матусю

Ћ-64

КУХТО
ІОАННА ВАСИЛІВНА
1871 Р. 1950 Р.
ДОРОГІЙ СЕСТРІ МАМУСІ
І БАБЦІ БРАТ ДІТИ
ВНУКИ. СПИ СПОКІЙНО,
ДОРОГА МАМУСЮ!

PR-16

ВАЛІГУРА
МАРІЯ ЙОСИПІВНА
1902–1979
ОСТАННІЙ ДАР ВІД
ДІТЕЙ **ЛЮБІЙ МАМІ**
І БАБУСІ

ПАМ'ЯТАЕМ...
ЛЮБИМ...
СУМУЕМ...

Wyrazem szczególnego uznania dla matki jest inskrypcja z Ћucka, w której dzieci dziękują matce za dar życia. Zwraca tu uwagę zastosowanie form liczby mnogiej w odniesieniu do matki („дали”, „Ви”), stanowiących wyraz szacunku wobec osoby, do której kierowana jest dedykacja¹⁹:

¹⁹ A. Dudek-Szumigaj, op. cit., s. 184.

Љ-78
 КОРЧУК
 КИЛИНА
 ФЕОФАНІВНА
 2 · V · 1902–9 · IV · 1973
СПАСИБО, МАМО, ЩО
ДАЛИ НАМ ЖИТТЯ.
ВИ ЗАВЖДИ З НАМИ.
ДІТИ

Cytowane powyższej inskrypcje utrwalone w języku polskim, rosyjskim i ukraińskim przywołują często więcej niż jedną rolę rodzinną kobiety (np. żona, babka, siostra), a posłania kierowane są przez kilku nadawców.

Wizerunek kobiety-matki można zrekonstruować także na podstawie inskrypcji, których nadawczyniami są matki pogrążone w żałobie po śmierci dziecka. Napisy takie cechują się wysokim stopniem ekspresji. Osiągnięta jest ona przez użycie wierszowanych form napisów, które wzbogacają semantykę grobu i dają najpełniejsze świadectwo emocjom, jakie budzi w człowieku „śmierć drugiego”²⁰.

Jednym z przykładów ilustrujących wspomniane zjawisko jest inskrypcja z Terespoła o rozbudowanym segmencie finalnym. Nadawcy przy pomocy określeń atrybutywnych pozytywnie wartościują zmarłego syna i brata („kochanemu”, „drogiemu”, „najdroższy”). Siebie określają jako „pogrążonych w głębokim smutku”, a jego zewnętrznymi oznakami są „żale, jęki i rozpacz”. Czas przed śmiercią chłopca określany jest jako „jasne szczęścia chwile”. Wyrazem ekspresji stały się także wykrzykniki „ach” i „o”. Choć wśród nadawców wymieniono rodziców i siostry, to nie ma wątpliwości, że w dalszej części wiersza wypowiada się pogrążona w żałobie matka, na co wskazuje forma czasownika w pierwszej osobie liczby pojedynczej („przychodzę” – w inskrypcji w zapisie „przychodzę”; „nie zobaczę”) czy zaimek dzierżawczy „mój”²¹:

²⁰ I. Kolbuszewski, *Wiersze z cmentarza. O współczesnej epigrafice wierszowanej*, Wrocław 1985, s. 61; I. Steczko, op. cit., s. 226.

²¹ A. Dudek-Szumigaj, op. cit., s. 259–260.

TOL-8165
Ś. P.
HENADI
GRYGOROWICZ
ŻYŁ LAT 15 ZM. 1946 R.
ŚMIERCIA TRAGICZNĄ
DROGIEMU SYNOWI
I KOCHANEMU BRATU
POGRAŻENI W GŁĘBOKIM
SMUTKU
RODZICE I SIOSTRY
PSYCHODZĘ WESTCHNAĆ
NA MOGIŁĘ W KTÓREJ
SPOCZYWASZ SYNU DROGI
ACH ZNIKŁY JASNE
SZCZĘŚCIA CHWILE
ODKĄD ŚMIERĆ WESZŁA
W NASZE DROGI
O NAJDROŻSZY NASZ
LEGŁEŚ W MOGILE
NIE POMOGA
NI ŻALE JĘKI I ROZPACZE
JUŻ CIĘ MÓJ SYNU
NIE ZOBACZĘ

Motyw opłakiwania zmarłego dziecka zawiera inskrypcja ukraińskojęzyczna w formie monologu zmarłego w wieku kilkunastu lat chłopca, który nie „zdążył rozkwitnąć kwiatem”, jego matka zaś, płacząc, ozdabiała grób syna niezapominajkami (w przekładzie polskim: „Na świecie kwiatem nie rozkwitłem / do siebie mogiła zabrała / moja mama niezapominajki zbierała / i mogiłę moją ozdabiała / gorzkie łzy swoje przelewała”)²²:

KC-II-0455
Б. П.
ЕВГЕНІИ
КОЦЮБА
УР. 20. 10. ІІІ. 1929 Р.

²² Ibidem, s. 163–164.

ПОМ. 15. XII. 1943 Р.
 НА СВІТІ ЦВІТОМ
 И НЕРОЗЦВІВСЯ
 ДО СЕБІ МОГИЛА
 ЗАБРАЛА
 МОЯ МАМА НЕЗАБУДКИ
 ЗБИРАЛА
 І МОГИЛУ МОЮ УКРАШАЛА
 ГІРКІ СЛЬОЗИ СВОЇ
 ПРОЛІВАЛА
 ПОКІЙ ЕГО ДУШИ

Cytowana poniżej inskrypcja z Kobylan poświęcona jest dorosłemu mężczyźnie. Matka, która jest fundatorem napisu, zapewnia zmarłego syna o zachowaniu pamięci o nim i deklaruje nieprzemijalność matczynej miłości, używając metaforycznego wyrażenia „serce matki zawsze przy Tobie”:

KL-I-993

Ś. P.

Mikołaj

Iwaniuk

żył lat 45

zm. dn. 17. IV. 1974 r.

Śpij w pokoju synu mój

serce matki zawsze przy

Tobie. Matka.

Jak pokazała powyższa analiza, wizerunek żony i matki ma w inskrypcjach bogatą reprezentację. Choć w napisach nagrobnych takie właśnie postrzeganie kobiety dominuje, można również znaleźć inne aspekty życia kobiet, które fundatorzy napisów uznali za istotne i wymienili je w tekstach. Jedną z takich informacji jest zawód. Według K. Długosza fakt zamieszczania w inskrypcjach tylko niektórych zawodów świadczyć może o prestiżu, jakim cieszyły się one w środowisku zmarłego, w społeczności, z której wywodzi się również nadawca. Fakt ten dość dokładnie określa pozycję, jaką te zawody zajmowały w hierarchii zawodowo-społecznej. Przekonanie takie wynika z założenia, że

w inskrypcji umieszcza się tylko informacje najważniejsze, najbardziej, zdaniem nadawcy, istotne²³. Wedle I. Borkowskiego, w wypadku ekspozowania w inskrypcjach zawodu, zasług itp., możemy mówić o swoistej *laudatio*. Wskazanie na zespół wartości, z którymi związany był zmarły przez fakt wykonywania określonego zawodu, nobilituje go. Laudacje współczesne wskazują, że estymą w badanej społeczności cieszą się przede wszystkim ci, których zawód implikował służbę innym, pracę dla i wśród ludzi. Być może świadczy to o antropocentrycznym ujmowaniu i tej sfery rzeczywistości w potocznym postrzeganiu świata. Pamiętać też należy o kulturowych i historycznych uwarunkowaniach kształtujących taką hierarchię²⁴.

Dane o życiu zawodowym pochowanych kobiet występują sporadycznie. Wynika to zapewne z przyczyn kulturowych (powołaniem kobiety jest małżeństwo i macierzyństwo) i powodów obiektywnych związanych z faktem, że analizowane inskrypcje pochodzą w większości z cmentarzy wiejskich, a spoczywający na nich zmarli (a zwłaszcza kobiety) rzadko trudnili się zajęciem innym niż praca na roli. Inskrypcje poświęcone kobietom, które pracowały w zawodzie zasługującym na utrwalenie w napisach nagrobnych, w większości przywołują zawód nauczyciela²⁵. Profesja ta (nauczycielka/nauczyciel) jest także nazywana przy pomocy określenia opisowego „profesor szkół średnich”²⁶. W jednej z inskrypcji poza zawodem zamieszczono również informację o zajmowanym stanowisku dyrektora szkoły ze wskazaniem miejscowości. Kolejny napis wymienia fakt sprawowania funkcji kierowniczej w szkolnictwie wyższym, tj. funkcji rektora:

---

²³ K. Długosz, op. cit., s. 197.

²⁴ I. Borkowski, *Śmierci tajemnicze wrota. Językowy świat inskrypcji nagrobnych*, „Język a Kultura” 2010, t. 13, s. 346.

²⁵ W inskrypcjach poświęconych mężczyznom wskazywano następujące zawody: nauczyciel, lekarz (także jako dr medycyny), wojskowy, adwokat, sędzia, leśniczy, milicjant, pracownik poczty, pracownik PKP. Licznie potwierdzone są wskazania na profesję duchownego; dotyczy to zarówno księży, jak i mnichów spoczywających na cmentarzu w Jabłecznej. Wymienia się również funkcje osób świeckich związanych z cerkwią (psalmista, zakrystian, starosta cerkiewny); zob. A. Dudek-Szumigaj, op. cit., s. 118–132.

²⁶ Por. „profesor – nauczyciel szkoły średniej mający stopień naukowy; tytuł używany zwyczajowo w stosunku do każdego nauczyciela szkoły średniej”; *Słownik języka polskiego*, red. W. Doroszewski, Warszawa 1958–1969, t. 1–11.

CH-4650

Ś. P.

MARIA ORZECHOWSKA

NAUCZYCIELKA

ŻYŁA LAT 97 – ZM. 28 XII 1992

HA-379

Ś. P.

WIERA

PROKOPIUK

Z DOMU DACIUK

ŻYŁA 1936–1992

**NAUCZYCIEL I DYREKTOR
SZKOŁY PODSTAWOWEJ W HOLI
POKÓJ JEJ DUSZY**

CH-4748

Ś. P.

MGR ZDZISŁAWA

PIASECZNA

Z KOWALSKICH

PROFESOR SZKÓŁ ŚREDNICH

ŻYŁA LAT 43

ZM. DN. 19 MARCA 1972 R.

POKÓJ JEJ DUSZY

TOL-8162

Ś. P.

HELENA JASIŃSKA

z KLICKICH

REKTOR UNIwersYTETU**POZNAŃSKIEGO**

ZM. 20-XII-1972 R.

Zawód nauczycielki przywołuje również inskrypcja z końca XIX wieku, której nadawcami są „wdzięczne uczennice”, nauczycielka zaś określana jest jako „najzacniejsza a światła”:

WE-8871

Ś. P.

KAROLINA z DOMU PIOTER

GORZKOWSKA

ZMARŁA w ROMANOWIE 4 STYCZNIA 1891 ROKU

WIECZNY ODPOCZYNEK RACZ JEJ DAĆ PANIE

NAJZACNIEJSZEJ A ŚWIATŁEJ NAUCZYCIELCE

WDZIĘCZNE UCZENNICE

Pojedyncze poświadczenie w inskrypcjach poświęconych kobietom ma zawód lekarza stomatologa:

CH-4473

Ś. P.

FERDYNAND KOSIBA

MGR FILOZOFII

ŻYŁ LAT 57 – ZM. DN. 20 VIII 1970 r.

EWA KOSIBA PYT

LEK. STOMATOLOG

ŻYŁA LAT 37 – ZM. DN. 11 IX 1991 r.

Napis nagrobny z nekropolii w Chełmie poświęcony jest siostrze zakonnej; jej przeszłość w klasztorze określa się jako powołanie zakonne, wymienia się także nazwę zgromadzenia zakonnego:

CH-4258

Ś. P.

AMATA ŚLIWIŃSKA

ZE ZGROMADZENIA S. S. SŁUŻEBNICZEK

ZM. DN. 31 V 1945 R.

W 57 ROKU ŻYCIA

W 25 R. POWOŁANIA ZAKONNEGO

PROSI O MODLITWĘ.

Wśród fakultatywnych elementów inskrypcji nagrobnych znajdują się dane o wykształceniu, stopniach naukowych i tytułach zawodowych. W napisach poświęconych kobietom potwierdzono występowanie tytułu zawodowego magistra bez wskazania dziedziny naukowej, w której kobieta zdobyła wykształcenie, lub jako pełny tytuł zawodowy („magister filozofii”²⁷, „mgr ekon.”):

CH-4294

Ś. P.

IRENA KSIĄŻEK

ŻYŁA LAT 87 – ZM. 4 IX 1993 R.

MAGISTER FILOZOFII

ZOFIA KSIĄŻEK

ŻYŁA LAT ZM.

---

²⁷ Inskrypcja wykonana została za życia osoby, której jest poświęcona.

CH-4274

Ś. P.

GRÓB RODZINY
WASYŃCZUKÓWPAWEŁ
ADWOKAT

1887–1945

MARIA
1862–1941ANTONI
INŻYNIER

1881–1935

KLEMENS
1858–1940

MARIA

MAGISTER

1905–1945

CH-5015

Ś. P.

MGR EKON. HALINA GÓRSKA
Z D. ADAMCZYK

ŻYŁA LAT 28

ZM. ŚM. TRAGICZNĄ W IRAKU –
DN. 27 XI 1976 R.

STEFAN ADAMCZYK

ŻYŁ LAT 82 – ZM. 17 VIII 1997 R.

MARIANNA ADAMCZYK

ŻYŁA LAT 79 – ZM. 20 X 2004 R.

BĄDŹ WOLA TWOJA PANIE.

Inskrypcja z nekropolii chełmskiej poświęcona jest cenionej poetce ludowej z Lubelszczyzny – Paulinie Hołyszowej. Fundatorzy zamieścili w części korpusowej napisu informację o tym rodzaju aktywności. Dodatkowym sposobem na uhonorowanie działalności artystycznej P. Hołyszowej jest przywołanie w segmencie finalnym inskrypcji cytatu z wiersza tej poetki pt. *O, grudko mojej ziemi*²⁸:

CH-4308

Ś. P.

PAULINA HOŁYSZ
z HURKÓW**POETKA LUDOWA**

UR. DN. 4 VII 1892 R.

ZM. DN. 7 X 1975 R.

BOŚ TY JEST ZIEMIO OJCZYSTA

MOIM MIŁOWANIEM.

BOŚ TY JEST WSZYSTKĄ

MOJA SIŁĄ I WZRASTANIEM.

²⁸ P. Hołyszowa, *Wiosna nad ziemią polską*, Lublin 1994, s. 31.

W podsumowaniu rozważań dotyczących rekonstrukcji wizerunku kobiety na podstawie inskrypcji nagrobnych należy stwierdzić, że napisy te dowodzą tradycyjnego postrzegania kobiety, która jest przede wszystkim żoną i matką. Zarówno inskrypcjom poświęconym pamięci kobiet, jak i napisom, w których kobiety wypowiadają się jako nadawcy tekstów upamiętniających nieżyjących członków rodziny, w szczególności dzieci, towarzyszy silne nacechowanie emocjonalne. Stosunkowo niewiele jest poświadczeń (głównie z nekropolii miejskich) napisów odwołujących się do sfer spoza życia rodzinnego kobiet, jak np. praca i wykształcenie.

Alfabetyczny wykaz miejscowości, w których zebrano inskrypcje nagrobne

Miejscowość	Skrót	Gmina	Powiat/rejon
Biała Podlaska	BP	Biała Podlaska	Biała Podlaska
Bokinka Pańska	BPA	Tuczna	Biała Podlaska
Chełm	CH	Chełm	Chełm
Hola	HA	Stary Brus	Włodawa
Holeszów	HOW	Hanna	Włodawa
Jabłeczna	J	Sławatycze	Biała Podlaska
Kijowiec	KEC	Biała Podlaska	Biała Podlaska
Kobylany	KL	Terespol	Biała Podlaska
Kodeniec	KC	Dębowa Kłoda	Biała Podlaska
Kodeń	K	Kodeń	Parczew
Kostomłoty	KM	Kodeń	Biała Podlaska
Kosyń	KŃ	Wola Uhruska	Włodawa
Międzyzyleś	M	Tuczna	Biała Podlaska
Nosów	NW	Leśna Podlaska	Biała Podlaska
Terespol	TOL	Terespol	Biała Podlaska
Wisznice	WE	Wisznice	Biała Podlaska
Zabłocie	ZAB	Kodeń	Biała Podlaska
Łuck	Ł		Łuck (obwód wołyński, Ukraina)
Prytućke	PR		Kiwerce (obwód wołyński, Ukraina)

References

- Borkowski I., *Śmierci tajemnicze wrota. Językowy świat inskrypcji nagrobnych*, „Język a Kultura” 2010, t. 13.
- Długosz K., *Inskrypcje nagrobne w ujęciu językoznawczym*, Gorzów Wielkopolski 2010.
- Dudek-Szumigaj A., *Inskrypcje nagrobne pogranicza polsko-ukraińskiego. Studium geneologiczne*, Lublin 2018.
- Hołyszowa P., *Wiosna nad ziemią polską*, Lublin 1994.
- Kolbuszewski J., *Wiersze z cmentarza. O współczesnej epigrafice wierszowanej*, Wrocław 1985.
- Polański K., *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*, Wrocław 2003.
- Słownik języka polskiego*, red. W. Doroszewski, Warszawa 1958–1969, t. 1–11.
- Steczko I., *Językowe środki ekspresji w dawnych inskrypcjach nagrobnych poświęconych dzieciom*, „Prace Komisji Językoznawczej Bydgoskiego Towarzystwa Naukowego” 2010, nr 20.
- Steczko I., *Językowy obraz kobiety w świetle XIX-wiecznych inskrypcji nagrobnych*, [w:] *Nasz język w przeszłości – nasza przeszłość w języku*, red. I. Kepka, L. Warda-Radys, Gdańsk 2011.